

FUNKČNÍ GRAMOTNOST, ROZVOJ LIDSKÝCH ZDROJŮ A CELOŽIVOTNÍ UČENÍ

MILADA RABUŠICOVÁ

Ve svém příspěvku budu nejprve hovořit o dvou, podle mého soudu velmi významných sociálně vědních konceptech současné doby a o jejich relaci: o konceptu funkční gramotnosti a o konceptu lidských zdrojů. Toto spojení může na mnohé působit až příliš triviálně: proč hovořit o gramotnosti, byť tzv. funkční, na konci 20. století ve vyspělé zemi jakou je Česká republika? Proč o tom hovořit v situaci, když je více než nabitelní, že všichni přece umíme číst, psát a počítat? Cožpak lze rozvoj lidských zdrojů stavět na tak elementárních dovednostech? A na čem jej tedy vlastně stavět? Abych mohla na tyto otázky odpovědět, respektive se o odpovědi pokusit, vezmu si na pomoc charakteristiku současné moderní společnosti, kterou mnozí označují jako společnost informační. Celé téma potom uzavřu úvahou o možnostech rozvoje lidských zdrojů - celoživotním učením v rámci učící se společnosti a konkrétně, v rámci situace České republiky.

Termín informační společnost (v pojetí Alvina Tofflera společnosti třetí vlny), jež bývá někdy označována také jako tzv. společnost znalostí nebo společnost služeb, podle Daniela Bella také jako společnost postindustriální, je už dvacet let skloňován ve všech pádech a v různých souvislostech. Přesto považuji za smysluplné se na chvíli zastavit u charakteristik takové společnosti, i když jsou víceméně známé. Pro vymezování toho, jak a v čem rozvíjet lidské zdroje, jsou však zcela zásadní. Jedná se mimo jiné o tyto:

- růst pracovních příležitostí ve službách spíše než ve výrobě materiálního zboží,
- typickým představitelem "pracujícího - zaměstnance" již není modrý, ale spíše bílý límeček – jinými slovy není to dělník, ale spíše úředník či technik,
- vůdčí sociální silou ve společnosti jsou vědci, počítačovní specialisté, ekonomové, inženýři a profesionálové ve všech oborech,
- produkce se soustřeďuje na informace a znalosti, které jsou současně hlavním zdrojem této produkce,
- etika práce je doprovázena také etikou mimopracovní: rodinného života a volného času
- symbolicky shrnuto Bellovými slovy: emblémem takové společnosti je univerzita.

Existují různé interpretace toho, co informační společnost může lidem přinést. Zmíním se jen o dvou krajních pólech: optimistickém náhledu, např. Tofflerovu, který očekává jisté humanizující prvky této společnosti, jež se budou projevovat např. vyššími fázemi demokracie, novými způsoby komunikace a užívání informací, jež povedou k posilování úlohy jednotlivce ve vztahu ke státu, či větším prostorem pro definování pozice individua v sociální struktuře a definování sebe sama.

Na opačné straně můžeme registrovat i výklady jiné, které upozorňují na možnost vzniku velkých rozdílů ve společnosti založených na nerovnoměrném využívání informací, a tím pádem na mnohem větší pravděpodobnosti vyloučení jistých skupin obyvatelstva z přístupu k výtobytkům společnosti, ať už v rovině ekonomické nebo sociální a kulturní.

V každém případě však z uvedených charakteristik a z jejich předpokládaných důsledků lze snad již lépe odvodit to, co by lidé, kteří se v takových podmínkách pohybují, měli znát a umět:

- zdůrazňuje se, že by měli umět především pracovat s informacemi (např. Robert Reich, americký ekonom ve své knize Dílo národů, to nazývá schopností manipulovat se symboly),
- měli by umět komunikovat (sociálně i technicky),
- měli by se umět orientovat v komplexním prostředí,
- měli by být flexibilní, připraveni na změnu,
- měli by umět pracovat ve skupině,
- měli by umět efektivně využívat svůj pracovní i mimopracovní čas,
- měli by být schopni občanské participace a participace obecně apod.

Je jen pochopitelné, že toto vše nelze získat v průběhu povinné školní docházky, že to předpokládá vlastně permanentní – celoživotní práci člověka na vlastním rozvoji.

Předpokladem takového rozvoje je ovšem jakýsi pevný a současně otevřený systém základních znalostí a schopností, na nichž lze dále stavět. Je to systém, jehož základy získáme ve škole, a jež potom ve svých každodenních činnostech rozvíjíme po celý život: lze jej označit také termínem **funkční gramotnost**. V posledních letech ve vyspělých zemích je to právě koncept funkční gramotnosti, kterým se vlády snaží konkrétně vystihnout a současně změřit úroveň připravenosti **lidských zdrojů** pro rozvoj ekonomiky a společnosti obecně. Chápu jej totiž jako lepší a přesnější indikátor úrovně lidských zdrojů než indikátor dosaženého vzdělání.

Co tedy přesně znamená funkční gramotnost?

Toto sousloví se v zemích vyspělého světa začalo používat zhruba v 70. letech. K pojmu gramotnost, jenž si obvykle a tradičně spojujeme se základními dovednostmi číst, psát a většinou také počítat, se začal připojovat přívlastek "funkční". Ten má vyjadřovat především fakt, že úroveň gramotnosti se vztahuje ke kulturnímu a sociálnímu kontextu, v němž existuje.

Pro ilustraci toho, jak se obsah pojmu gramotnost a funkční gramotnost v průběhu let proměňoval, se podívejme alespoň na dvě definice. Obě jsou z dílny expertů UNESCO, což je organizace, která byla vždy mimořádně aktivní v alfabetačních snahách zejména v rozvojovém světě. Mezi vznikem těchto dvou definic uplynulo 20 let:

"Gramotný člověk je takový, který umí s porozuměním přečíst a napsat krátký jednoduchý výrok ze svého každodenního života" (UNESCO, 1958:16).

"Funkčně gramotný člověk je takový, který může být zapojen do všech aktivit, v nichž je pro efektivní fungování v jeho skupině a komunitě vyžadována gramotnost, a také které mu umožňují pokračovat ve využívání čtení, psaní a počítání v zájmu jeho vlastního a komunitního rozvoje" (UNESCO, 1978:12).

Aniž bych Vás chtěla přetěžovat definicemi, považuji za důležité uvést ještě jedno vymezení. Je to způsob, jakým se s pojmem gramotnost pracuje v Mezinárodním výzkumu funkční gramotnosti dospělých (IALS, SIALS), jehož součástí je také Česká republika a s jehož výsledky jsem pracovala také ve své habilitační práci.

"Termín gramotnost se užívá k označení určitého způsobu chování, jmenovitě schopnosti **rozumět tištěným informacím a využívat jich v každodenních činnostech, v osobním životě, v zaměstnání a v komunitě** k tomu, aby jednotlivec dosáhl svých cílů, rozvinul svoje znalosti a potenciál. **Užívá se k označení širokého souboru schopností zpracovávat informace.** Tento koncepční přístup ukazuje na rozmanité dovednosti, které utvářejí gramotnost v rozvinutých průmyslových zemích". (Literacy, 1995)

Vidíme, že v tomto posledním pojetí je gramotnost, respektive funkční gramotnost dospělých chápána skutečně jako sociální a kulturní fenomén, jako jev mnohem širší a komplexnější než pouhá schopnost člověka číst, psát a počítat. **Spojení gramotnosti** (jako schopnosti člověka funkčně užívat svých dovedností pracovat s informacemi a efektivně se pohybovat v běžném životě), **s rozvojem lidských zdrojů najednou dostává zcela jinou dimenzi.** Už se

nejedná jen o elementární dovednosti, kterými v určité míře disponujeme všichni, ale o dovednosti, jež jsou předpokladem a součástí, nikoli automatickými, našeho dalšího rozvoje. Jak funkční gramotnost, tak připravenost lidských zdrojů mají společného jmenovatele, a tím je **životní praxe**.

Existuje vcelku nezpochybnovaná teze, že je třeba investovat do rozvoje lidských zdrojů. Kam a jak ale přesně je třeba tyto investice zacílit? V teoretické rovině máme k dispozici odpověď danou konceptem celoživotního vzdělávání, a ještě lépe konceptem celoživotního učení v rámci tzv. učící se společnosti.

Naprosto zásadním pohledem na rozvoj lidských zdrojů prosazujícím se jak např. v EU, tak v OECD, a prozatím spíše proklamativně také v České republice, je myšlenka celoživotního učení. Někteří autoři ji dokonce považují za **změnu paradigmatickou**, neboť opouští dosavadní akcent na vzdělávání a naopak zdůrazňuje moment učení: tedy vlastní aktivity zvědavého člověka, jemuž jsou pro jeho rozvoj vytvářeny vhodné podmínky a dostatečně stimulující nabídka.

Tyto charakteristiky jsou základem konceptu tzv. učící se společnosti. Také její znaky jsou víceméně známy a stávají se východiskem již relativně velmi konkrétních úvah o cestách k rozvoji takové společnosti. Jsou podány např. v tzv. Bílé knize o vzdělávání v Evropě. Mimo jiné se v ní hovoří o učící se společnosti jako o společnosti založené na získávání dovedností, na tom, že se každý bude učit a předávat své poznatky druhým, a to po celý život. Také se v ní hovoří, zjednodušeně řečeno, o dvou základních cestách, jakými reagovat na požadavky informační společnosti, vědeckotechnického pokroku a internacionalizace ekonomiky. Jsou jimi:

- poskytování široké a pevně zakotvené poznatkové základny, což je základní funkcí formálního vzdělávání (školy),
- a vytváření způsobilosti pro zaměstnání a ekonomický život.

Dodávám, že první je předpokladem druhého. A dodávám dále, že pro rozvoj obojího je nutný základ ve schopnosti pracovat s informacemi v jejich písemné, elektronické či numerické podobě: tedy základ v podobě vysoké funkční gramotnosti dospělých.

Vraťme se ale zpět k otázce kam a jak investovat v zájmu rozvoje lidských zdrojů, tentokrát nikoli v obecné poloze, ale v konkrétní situaci České republiky. Přitom nám mohou velmi dobře posloužit zjištění týkající se funkční gramotnosti v České republice, která byla získána za pomoci sofistikovaného výzkumu funkční

gramotnosti dospělých (studie SIALS) z roku 1998. Víme, a tyto výsledky byly u nás široce publikovány, že výkony našich testovaných dospělých nebyly nijak ohromující. Spíše naopak. Následující graf uvádí srovnání s dalšími zúčastněnými zeměmi:

Tab. 1: Průměry pro literární, dokumentovou, numerickou a celkovou gramotnost v zemích zúčastněných v IALS a v ČR

	Literární gramotnost	Dokumentová gramotnost	Numerická gramotnost	Celková gramotnost
Austrálie	274,2	273,3	275,9	274,5
Belgie (Flandry)	271,8	278,2	282,0	277,3
Irsko	265,7	259,3	264,6	263,2
Kanada	278,8	279,3	281,0	279,7
Německo	275,9	285,1	293,3	284,7
Nizozemsko	282,7	286,9	287,7	285,8
Nový Zéland	275,2	269,1	270,7	271,7
Polsko	229,5	223,9	234,9	229,4
Švédsko	301,3	305,6	305,9	304,3
Švýcarsko (fr.)	264,8	274,1	280,1	273,0
Švýcarsko (něm.)	263,3	269,7	278,9	270,6
Velká Británie	266,7	267,5	267,2	267,1
USA	273,7	267,5	275,2	272,1
Průměr*	271,0	272,3	276,7	273,3
Česká republika	230,8	253,5	260,2	248,2

Vysvětlivka: * Průměr je počítán pro všechny země kromě České republiky

Pramen: Funkční, 1998.

Co z tohoto nepříznivého výsledku vyplývá pro položenou otázku, jak rozvíjet lidské zdroje? Nejrůznější analýzy a statistické indikátory (nejen z datových zdrojů SIALS) ve srovnání s vyspělými zeměmi naznačují, že Česká republika se ocitá na jakési pomyslné křižovatce, jak dál v rozvoji lidských zdrojů. Na jedné straně víme, že žáci a studenti našich škol si relativně dobře vedou v různých testech měřících vzdělávací výsledky např. v matematice, přírodních vědách či tzv. čtenářské gramotnosti (studie TIMSS, IEA). Současně však víme, že dospělá populace si nevedla příliš dobře v testech funkční

gramotnosti, zvláště v oblasti literární gramotnosti, která je převážně založena na schopnostech vyhledávat informace a operovat s nimi. Víme také, že podíl populace starší dvaceti let, která je ještě ve školních lavicích, je jeden z nejnižších v Evropě. Také počty zaměstnanců, kteří se dále vzdělávají, patří ve srovnání s vyspělým světem k velmi nízkým.

Navíc podle opakovaných průzkumů IVVM se ukazuje, že česká veřejnost je víceméně spokojena s úrovní našich škol. A respondenti ve výzkumu SIALS naprosto nepocitují nějaký deficit ve svých gramotnostních schopnostech, a to ani ti, kteří se umístili ve skupině s nejnižším hodnocením v testech. Z těchto a dalších ukazatelů (např. délka povinné školní docházky, malá proporce všeobecného vzdělání na úrovni sekundárního vzdělávání, stále ještě relativně nízké procento vysokoškolských studentů z příslušných ročníků, omezená nabídka možností pro dospělé studovat distančními formami studia apod.) lze činit různé závěry.

Jedním z nich může být, že nízká úroveň funkční gramotnosti jako indikátoru úrovně lidských zdrojů má své kořeny v minulosti, neboť současná generace dospělých, zejména starších dospělých, nese stigma toho, co se v socialistické škole nenaučila a už nikdy nenaučí.

Dalším může být, že budoucí dospělá generace, pokud se radikálně nezmění přístup k rozvoji vzdělání jako základního prostředku rozvoje ekonomického a sociálního, nebude v o mnoho výhodnější pozici, než je ta současná. Tato změna postojů by se měla týkat jak rozhodovací sféry, tak samotných lidí, kteří vzdělání a vlastní rozvoj nechápou jako osobní investici.

Na závěr se pokusím o pedagogické shrnutí, které, jak si uvědomuji, může působit poněkud normativně. Necht' je chápáno spíše jako snaha reagovat na současnou diskusi o české "Bílé knize o vzdělávací politice". Tak tedy, zdá se, že:

- nestačí investovat pouze do formálního vzdělávacího systému v úrovni primárního a sekundárního vzdělávání
- formální vzdělávací systém je třeba rozvíjet směrem k získávání podstatných dovedností (v pedagogice tomu říkáme klíčových kompetencí), jež budou základem pro další individuální rozvoj člověka v průběhu celého jeho života
- nestačí soustřeďovat se pouze na profesní přípravu a vzdělávání

- naopak je třeba budovat systém dalšího profesního vzdělávání a hledat pestré zdroje k vytváření podmínek pro učení člověka v pracovním i v mimopracovním světě
- nestačí podporovat zájem zaměstnavatelů o dobře připravené lidi
- je třeba stimulovat také jejich zájem, aby poskytovali lidem vzdělání a další rozvoj v rámci daného zaměstnání
- nestačí otevírat terciární vzdělávání pouze pro uchazeče obvyklých věkových kohort
- naopak je třeba umožňovat studium i lidem vyššího věku např. formou distančního studia či univerzitních extenzí
- nestačí se spokojit s rozšiřováním studijních příležitostí
- je třeba vytvářet podmínky pro to, co se ve vyspělém světě označuje jako "druhá vzdělávací šance", a to na všech úrovních vzdělávacího systému
- nestačí rozvoj lidských zdrojů chápat pouze v kontextu profese a zaměstnanosti
- je třeba pracovat i s jinými možnostmi rozvoje člověka především prostřednictvím jeho zájmů a zálib a k tomu využívat sdělovacích prostředků, občanských sdružení, nevládních organizací apod.

Tento výčet jistě není úplný. Obecně řečeno, je třeba dělat mnoho dalších věcí v zájmu toho, aby se charakteristiky informační společnosti neobracely proti lidem, ale naopak, aby sloužily k jejich plné participaci lidské, občanské, sociální a samozřejmě také ekonomické. Pořadí těchto atributů jsem ne zvolila náhodně.

Literatura:

Bell, D.: Nástup postindustriální společnosti. Praha 1973.

Další vzdělávání. Výzva pro deset milionů k přípravě Národního programu rozvoje vzdělávání. 5/1999.

Funkční gramotnost dospělých. Národní zpráva z projektu SIALS. Část 1. Hlavní výsledky. Konsorcium SoÚ AV ČR a SC&C, Praha 1998.

Literacy, Economy and Society. Results of the first International Adult Literacy Survey. OECD and Statistics Canada, Paris, Canada 1995.

Rabušicová, M.: Gramotnost: staré téma v novém pohledu (Habilitační práce – manuskript). Olomouc 2000.

Reich, R. B.: Dílo národů. Prostor, Praha 1995.

UNESCO: Recommendation concerning the International Standardization of Educational Statistics. Paris 1958.

UNESCO: Revised Recommendation concerning the International Standardization of Educational Statistics. Paris 1978.

Vyučování a učení. Cesta k učící se společnosti (Bílá kniha o vzdělávání a odborné přípravě). Učitelské noviny – Gnosis, Praha 1997.

Autor – kontakt:

PhDr. Milada Rabušicová, Ph.D.

Ústav pedagogických věd

FF Masarykovy univerzity

Arne Nováka 1, Brno

Tel.: (05) 411 211 37

E-mail: milada@phil.muni.cz